

Szociális, életviteli és környezeti kompetenciák

Tájékoztató pedagógusoknak a fejlesztési programról

Kedves Kollégák!

Hamarosan az ország minden iskolájában, az 1–12. évfolyamon lehetőség lesz az új, *kompetenciaalapú oktatási programcsomagok* alkalmazására. A programcsomagok, amelyek konkrét segédeszközt jelentenek a pedagógus mindennapi munkájához, négyéves fejlesztő munka eredményeként jöttek létre öt kompetenciaterületen: szövegértés-szövegalkotás matematika idegennyelv szociális, életviteli és környezeti kompetenciák; életpálya-építés. Ezt a tájékoztatót azért írtuk, hogy részletesebben bemutassuk Önöknek a *szociális, életviteli és környezeti kompetenciák* fejlesztését szolgáló koncepciót, programtanterveket, programcsomagokat, foglalkozásterveket (modulokat) és értékelési rendszert.

Mit értünk szociális kompetenciákon?

A *kompetencia* több mint a készségek és képességek összessége. Az ismeretek, a képességek és a megszerzett tudás sikeres *alkalmazásának* együttesét nevezzük kompetenciának; az érvényes, mindenféle körülmény között eredményesen, hatékonyan alkalmazott tudást.

A *szociális kompetenciákhoz* sorolunk minden olyan társas kompetenciát amely nélkül nem lehet sikeres az egyén szocializációja. A fejlett szociális kompetenciákkal rendelkező egyének könnyebben lesznek egy közösség harmonikus életet élő, sikeres tagjai; és egy fejlett szociális kompetenciákkal rendelkező, tudatosan együttműködő egyénekből álló közösség (társadalom) maga is könnyebben lesz sikeres. Ugyanakkor egy közösség csak akkor sikeres hosszú távon is, ha képes időben reagálni a változásokra (adaptív) és működése fenntartható (azaz nem éli fel saját erőforrásait). Az *adaptivitás* és a *fenntarthatóság* fogalmán keresztül lesznek részei a szociális kompetenciaterületnek az *életvitellel* és a *környezettudatossággal* kapcsolatos kompetenciák.

Melyek a fejlesztendő szociális kompetenciák

A szociális, életviteli és környezeti kompetenciák hosszú idő alatt, lassan kialakuló attitűdökből és képességekből épülnek fel, s nagyon sokféle tartalmi terület ismeretelemeit olvasztják magukba. Formálódásuk nem kapcsolódik dominánsan az iskolához, különféle spontán hatások sokasága fejleszti őket, a célirányos és tudatos pedagógiai munka azonban nagymértékben hozzájárulhat megerősödésükhöz.

A különféle forrásokból származó hatások az évek során olyan komplex tudássá és értékrenddé állhatnak össze, amely minden fontos személyes és társas helyzetben jól mobilizálható.

A programfejlesztéshez kapcsolódó kutatások eredményeként a szociális kompetenciákat öt nagy kompetenciacsoportra bontottuk, majd ezeken belül határoztuk meg a pedagógiai munka során tudatosan fejlesztendő konkrét kompetenciákat. Így alakult ki az alább olvasható *kompetenciaháló*.

I. Önismerettel összefüggő kompetenciák

Érzelmek tudatossága: érzelmeink pontos azonosítása

Önállóság, autonómia

Identitás, hitelesség

II. Önszabályozás

Érzelmek kezelése: siker-kezelés, kudarc-tűrés, kitartás

Felelősségvállalás

Törődés, tekintet másokra

Tolerancia: nyitottság, véleményelfogadás, bizalom

III. Énhatékonyság-érzés

Pozitív önértékelés: optimista érzések önmagunkkal kapcsolatban

Konstruktív self-értékelés: egészséges önbizalom, belső kontroll (hit abban, hogy tehetek arról, ami velem történik)

IV. A szociális kompetenciákhoz szükséges kognitív készségek

Információkezelés: információgyűjtés, információk rendszerezése, információfeldolgozás

Problémakezelés: problémaazonosítás, reális célkitűzés, problémamegoldás

Kritikai gondolkodás

Szabályalkotás, szabálykövetés

Kreativitás: nyitottság, rugalmasság

V. Társas kompetenciák

Empátia

Kommunikációs készségek: véleményalkotás, vitakészség

Együttműködés

Konfliktuskezelés

Segítségkérés

Visszautasítás

Társadalmi részvétel: csoporthoz tartozás, szociális érzékenység, szolidaritás, feladatvállalás, önkéntesség, civil kezdeményezőkézség

A programcsomagok

A szociális, életviteli és környezeti kompetenciaterületen alapfokon (1–6. évfolyam), illetve középfokon (7–12. évfolyam) három-három programcsomag készült.

Az alapfok programcsomagjai:

Én és a világ (A1),

Én és a másik (B1),

Az én dimenziói (C1).

A középfok programcsomagjai:

Polgár a demokráciában (A2),

Felkészülés a felnőtt élet szerepeire (B2),

Toleranciára nevelés (C2).

Műveltségterülethez kötődő „A” programcsomagok

1–6. évfolyam: *Én és a világ*

Az „A1” programcsomagban (Én és a világ) a körülöttünk lévő világ törvényei, összefüggései, felfedezései következnek. Ez a legnagyobb programcsomag, amelynek foglalkozásai külön-külön a *Nemzeti alaptanterv* (NAT) több műveltségterületéhez kapcsolódnak. Itt kerülnek legjobban előtérbe az ismeretszerzéshez szükséges kognitív kompetenciák. Ahogy itt kerül elő a legtöbb hagyományos értelemben vett tantárgyi ismeret is. Azonban a hangsúly mégis az ismeretszerzés változatos lehetőségein, a tudás elmélyítésén és személyessé tételén van.

A programcsomag célja a tanulók társadalmi beilleszkedésének elősegítése, a környezettudatos magatartás kialakítása.

7–12. évfolyam: *Polgár a demokráciában*

Az „A2” programcsomag (Polgár a demokráciában) foglalkozásai is egy-egy tantárgyhoz kötődnek (történelem, társadalomismeret, etika, kémia, fizika, biológia, osztályfőnöki óra, stb.). Ezeknek az óráknak az a célja, hogy segítsék, hogy a gyerekek megtalálják a helyüket a társadalomban, felkészülhessenek arra, hogy felnőtt korukban önálló, jó döntéseket hozó, demokratikusan gondolkodó és cselekvő emberré váljanak, akik ismerik jogaikat és kötelességeiket. A tanórákon olyan témákkal, tevékenységekkel találkoznak a diákok, amelyek mintául, segítségül szolgálnak későbbi életükben.

Kereszttantervi „B”-típusú programcsomagok

1–6. évfolyam: *Én és a másik*

A „B1” programcsomag (Én és a másik) a hangsúlyt a társas kompetenciákra helyezi. A gyerekek itt tanulják meg az együttműködés szabályait, tehát olyan dolgok kerülnek előtérbe, mint az empátia, tolerancia, egymás iránti figyelem, konfliktusok kezelése, önállóság és szolidaritás. A foglalkozástervek itt is tanórákhoz készültek, de egyszerre több tantárgyhoz kapcsolódhatnak, ezért a „B”-t nevezik *kereszttantervi* programcsomagnak is.

7–12. évfolyam: *Felkészülés a felnőtt élet szerepeire*

A „B2” (Felkészülés a felnőtt élet szerepeire) kereszttantervi programcsomag a családban élő gyerek és felnőtt, a közéleti ember, a munkát végző, egészségesen élő, önmagáért és másokért felelősséget viselő ember kompetenciáit fejleszti elsősorban. Szükség van erre, hiszen a felnőtt világban számos „szerepünk” van, amelyek mindegyikében helyt kell állnunk, méghozzá jól, ezt pedig a gyerekkorban kezdődő begyakorlás nagy mértékben elősegíti.

Tanórán kívüli „C”-típusú programcsomagok

1–6. évfolyam: *Az én dimenziói*

A program alapkonceptiója szerint az önismeret, önbizalom és az alkotókészség megléte és fejlesztése alapozza meg a lényegi tanulást, befogadást. Tudjuk, hogy ezek a kompetenciák elengedhetetlen feltételei minden társas kompetenciának is. Mások elfogadása, a másokkal való együttműködés akkor lehetséges, ha önmagunkat elfogadjuk és belső biztonságérzetünk megengedi, hogy nyitottakká váljunk társaink felé. Az iskolák ezen kompetenciák

fejlesztésében képesek látványos sikereket elérni, de nem kevés példa van arra is, hogy nem veszik őket eléggé figyelembe. Mindez sokban függ attól, hogy milyen pedagógus személyiségek vannak egy tantestületben, milyen a légkör az iskolában. Ezen az esetlegességen kíván változtatni a „C1” programcsomag (Az én dimenziói), amely az önismerettel, önszabályozással, énhatékonyság-érzéssel összefüggő kompetenciák és a kreativitás tudatos fejlesztésére törekszik, elsősorban a *tanórán kívüli* tevékenységekre koncentrálva.

7–12. évfolyam: *Toleranciára nevelés*

A „C2” (Toleranciára nevelés) programcsomag számos tanórán kívüli tevékenységre kínál lehetőséget az iskolában vagy az iskola falain túl.

A toleranciához kapcsolódó a kompetenciák tudatos fejlesztése már indokolt ennél a korosztálynál, hiszen a gyerekek ekkorra már elegendő személyes kapcsolattal, tapasztalattal, ismerettel rendelkeznek ehhez. A különböző kultúrák, szubkultúrák, a másság megismerésének igénye, ezek nyitott megközelítése nem csupán cél, hanem egyszerre eszköz és módszer is. Ez a törekvés nemcsak a kulturális másság megismerésére terjed ki, hanem a mentális adottságokra, a testi jegyekre, tanulási-érdeklődési eltérésekre is, annak érdekében, hogy a tolerancia ne csupán tanult viselkedés legyen, hanem belső meggyőződéssé váljon mint a társadalmi együttélés és a demokratikus cselekvés feltétele.

A programcsomagok tematikája

Az A, B és C programcsomagok tematikája rimel egymásra, gyakran összefüggenek, egymást erősítik. A helyenként talán szokatlan témaválasztás nem jelenti azt, hogy a programfejlesztésnél nem tartottuk szem előtt az általános iskolai és középiskolai követelményrendszert (NAT, kerettantervek), illetve a kétszintű érettségi elvárásait. Tanóráink nagyobb része konkrét tantárgyi tudnivalókat is közvetít, más modulok pedig megszilárdítják, elmélyítik, gyakoroltatják a már meglévő tudást.

Az alapfok (1–6. évfolyam) vázlatos tematikája:

Környezetünk (élő és élettelen természet, környezetvédelem, energia, földrajzi környezetünk, erdei iskola, lakóhelyünk)

Testünk (testünk és életműködéseink, egészség, étkezés, mozgás, szervezetünk változásai)

Személyiségünk (jeleink, tükör, bizalom, önismeret, önbizalom, felelősségvállalás, tanulás, pályaválasztás)

Tér (közösségi és személyes terek, lakótér, játéktér)

Társadalom (a társadalom és gazdaság működése, közösség, média, fogyasztó szokások)

Kommunikáció (nyilvános kiállítás, jeleink)

Kapcsolatok (barátságok, együttlét, konfliktusok, társismeret, előítéletek, otthon, játékaink)

Kultúra (ünnepek, versek, motívumok, jelképek, népmesék, teremtésmítoszok, szokások, hagyományok)

A középfok (7–12. évfolyam) legfontosabb témái, a teljesség igénye nélkül:

Identitás (önismeret, család, barátság, hagyomány, magyarságtudat, hazafiság, Európa)

Kapcsolatok (együttműködés, szolidaritás, segítségnyújtás, tolerancia)

Demokrácia (társadalmi részvétel, önkormányzás, érdekérvényesítés, szabályalkotás, véleménynyilvánítás)

Társadalom (politika, állam, hatalom, iskola, kisebbségek, szegénység-gazdagság, esélyegyenlőség, civil szervezetek, gazdaság)

Konfliktusok (verseny, értékek ütközése, előítélet, diszkrimináció, rasszizmus, katasztrófák, az agresszió formái, háború, terrorizmus)

Életmód (az élet minősége, érzelmek, szabadság, egészség, művészetek, ünnepek, munka, sport, játék)

Világkép (hit, vallás, tudomány, idő, jövő)

Kultúra (a kultúrák sokfélesége, szubkultúrák, generációk, népcsoportok)

Társadalmi nyilvánosság (média, tömegkommunikáció, sajtó, propaganda, közvélemény, manipuláció)

Erkölc, jog (szabályok, normák, törvények, lelkiismeret, döntés)

Globalizáció (internet, világgazdaság, ökológia, fenntartható fejlődés, világproblémák, nemzetközi szervezetek)

Környezet (lakókörnyezet, természeti környezet, környezetvédelem)

Példamutató személyiségek

A modulok

A programfejlesztés négy évében az alapfokon (1–6. évfolyam) mintegy 1000, a középfokon (7–12. évfolyam) pedig 940 tanórányi tananyagot dolgoztunk ki.

A programfejlesztés minden programcsomagjának összes foglalkozásáról egy-egy forgatókönyvet, egységes szerkezetű leírást készítettünk, a tartalmi elemek felsorolásával, pontos időbeosztással, tevékenységformákkal, módszerekkel, szervezési teendőkkel, mellékletekkel.

A modulkeret segíti a foglalkozástervek követhetőségét, megvalósítását, mert tartalmazza a szakmai-pedagógiai folyamat részletes leírását. Ez azért is fontos szempont, mert a felhasználó pedagógusnak nem mindig könnyű belehelyezkednie egy másik tanár gondolatmenetébe, pedagógiai eljárásrendszerébe.

Azért is kedvező a moduláris felépítettség, mert az egységek elemei bármikor, más kontextusban is felhasználhatók. Gyakorló tanárként magunk is tapasztaljuk, hogy mekkora különbség lehet osztály és osztály, gyerek és gyerek között, a tanuláshoz való viszony, a motiváció, a tanulási technikák fejlettsége, de még a tanulók pillanatnyi állapota is mennyire befolyásolja egy-egy program sikerességét.

A hely és körülmények, valamint a tanulócsoporthoz ismerete alapján nagyon sok olyan változtatás hajtható végre a foglalkozáson akár előzetesen, akár már a folyamat közben, amitől az alapgondolat, szándék nem sérül, hiszen ha a tartalom, tevékenységek, módszerek sokszínűsége megmarad, elérjük célunkat.

A modulok könnyen áttekinthető, nagyrészt táblázatos formában készültek. Minden egyes modul a következő szerkezet szerint épül fel:

- Címlap
- Modulleírás
- Módszertani ajánlás
- Mellékletek felsorolása
- Modulvázlat
- Tanári mellékletek
- Diákmellékletek

Címlap

Tartalmazza a foglalkozás címét, alcímét, szerzőjének nevét; a foglalkozás kódszámát (ennek alapján gyorsabban el lehet igazodni a programcsomagok, évfolyamok és modulok között); a kompetencterület és a programcsomag nevét és azt, hogy melyik évfolyamnak szól a modul.

Modulleírás

A modulleírás a foglalkozással kapcsolatos alapvető pedagógiai tudnivalókat tartalmazza a következő táblázat formájában.

Ajánlott korosztály	[életkor]
Ajánlott időkeret	[időkeret 45 perces órákra számítva]
A modul közvetlen célja	[célok megfogalmazása]
A modul témái, tartalma	Témák: [legjellemzőbb témakörök] Tartalom: [rövid ismertetés]
Megelőző tapasztalat	
Ajánlott továbbhaladási irány	[ajánlott tevékenység]
A kompetenciafejlesztés fókuszai	[fejlesztendő kompetenciák a kompetenciaháló alapján]
Kapcsolódási pontok	A NAT-hoz: [műveltségi terület(ek) neve]
	A tantárgyakhoz: [tantárgyak neve]
	A modulokhoz: [kapcsolódó modulok címe]
Támogató rendszer	[felhasznál és ajánlott szakirodalom]

Módszertani ajánlás

A modul szerzőjének módszertani ajánlása, amelyben olyan szempontokat emel ki, amelyek külön figyelmet érdemelnek a foglalkozás megvalósítása során, valamint az értékeléssel kapcsolatban.

A modul mellékletei

A modulhoz kapcsolódó tanári, illetve diákok által használható mellékletek felsorolása.

Modulvázlat

A foglalkozás tényleges leírását a modulvázlat tartalmazza. Táblázatos formában, egységes rendszerben írja le a foglalkozás lépéseit, a célokat és a fejlesztendő kompetenciákat, valamint

a munkaformákat, alkalmazandó módszereket és az eszközrendszert. A modulvázlaton végighaladva, némi képzelőerővel magunk előtt láthatjuk a megvalósuló foglalkozásokat. A modulvázlat táblázata a következőképpen néz ki (a tevékenységek és variációk száma természetesen modulonként változó).

	Tevékenységek – időmegjelöléssel	A tevékenység célja, fejlesztendő készségek	Munkaformák és módszerek	Eszközök, mellékletek	
				Diák	Pedagógus
I. Ráhangolás, a feldolgozás előkészítése					
I/a [tevékenység megjelölése]					
A	[tevékenység leírása, időkeret (perc)]	[fejlesztési célok, fejlesztendő kompetenciák]	[a tevékenység munkaformája, alkalmazott módszere(i)]	[eszköz(ök); kapcsolódó melléklet sorszáma, címe]	[eszköz(ök); kapcsolódó melléklet sorszáma, címe]
B	[variáció]				
C	[variáció]				
I/b					
A	[tevékenység leírása, időkeret (perc)]	[fejlesztési célok, fejlesztendő kompetenciák]	[a tevékenység munkaformája, alkalmazott módszere(i)]	[eszköz(ök); kapcsolódó melléklet sorszáma, címe]	[eszköz(ök); kapcsolódó melléklet sorszáma, címe]
B	[variáció]				
C	[variáció]				
II. Új tartalom feldolgozása					
II/a					
A	[tevékenység leírása, időkeret (perc)]	[fejlesztési célok, fejlesztendő kompetenciák]	[a tevékenység munkaformája, alkalmazott módszere(i)]	[eszköz(ök); kapcsolódó melléklet sorszáma, címe]	[eszköz(ök); kapcsolódó melléklet sorszáma, címe]
B	[variáció]				
C	[variáció]				
II/b					
A	[tevékenység leírása, időkeret (perc)]	[fejlesztési célok, fejlesztendő kompetenciák]	[a tevékenység munkaformája, alkalmazott módszere(i)]	[eszköz(ök); kapcsolódó melléklet sorszáma, címe]	[eszköz(ök); kapcsolódó melléklet sorszáma, címe]
B	[variáció]				
C	[variáció]				
II/c					
A	[tevékenység leírása, időkeret (perc)]	[fejlesztési célok, fejlesztendő kompetenciák]	[a tevékenység munkaformája, alkalmazott módszere(i)]	[eszköz(ök); kapcsolódó melléklet sorszáma, címe]	[eszköz(ök); kapcsolódó melléklet sorszáma, címe]
B	[variáció]				
C	[variáció]				
III. Az új tartalom összefoglalása, ellenőrzés és értékelés					
III/a					
A	[tevékenység leírása, időkeret (perc)]	[fejlesztési célok, fejlesztendő kompetenciák]	[a tevékenység munkaformája, alkalmazott módszere(i)]	[eszköz(ök); kapcsolódó melléklet sorszáma, címe]	[eszköz(ök); kapcsolódó melléklet sorszáma, címe]
B	[variáció]				
C	[variáció]				
III/b					
A	[tevékenység leírása, időkeret (perc)]	[fejlesztési célok, fejlesztendő kompetenciák]	[a tevékenység munkaformája, alkalmazott módszere(i)]	[eszköz(ök); kapcsolódó melléklet sorszáma, címe]	[eszköz(ök); kapcsolódó melléklet sorszáma, címe]
B	[variáció]				
C	[variáció]				

Mellékletek

A foglalkozás leírását áttekinthető rendben, megfelelő számozással, a táblázatban is könnyen azonosítható módon a tanári és diákmellékletek (szövegek, képek, feladatok, a pedagógusok számára a feladatok megoldókulcsai) követik.

A programcsomagokhoz – annak érdekében, hogy azok tartalma jól variálható és a helyi igényekhez adaptálható legyen – nem készültek sem tankönyvek, sem kötött-fűzött munkafüzetek. A foglalkozások keretében használható tanulói eszközök alappéldányai szükség szerinti mennyiségben sokszorosíthatók. A modulok leírásai mindig tartalmazznak arra vonatkozó útmutatást, hogy melyik eszközből milyen mennyiségre van szükség egyik vagy másik módszertani megoldás választása esetén.

Módszerek, tanulásszervezési eljárások

Hatékony kompetenciafejlesztés csak személyközpontú, interaktív, tapasztalati tanulásra alapozó pedagógiai módszerekkel lehetséges. A kompetenciafejlődés szempontjából ezért fontos, hogy a program erősen építsen a tanulók közvetlen tapasztalataira – beleértve a tényleges felelősséggel és következményekkel járó választásokat, döntéseket, cselekvéseket és az ezekből fakadó, megélt egyedi tapasztalatokat is, illetve az őket körülvevő világ aktuális kihívásait. A tanulási folyamatban pedig helyet kell kapnia a megszerzett tudáselemek gyakorlati alkalmazásának.

Az alábbiakban összegezzük, hogy milyen szituációkban, illetve fejlesztési célokkal kapcsolatban fordulnak elő a programcsomagok legjellemzőbb módszerei.

A tanítás-tanulás „klasszikus” módszerei

A szociális kompetenciafejlesztés összetettségénél fogva módszertani sokszínűséget igényel, ezért a széles körben elterjedt és gyakran alkalmazott módszerek: a tanári információközlés különböző fajtái helyet kapnak ugyan a módszerek között, de semmiképpen nem kerülnek túlsúlyba.

Előadás: tanári információközlés, fontos előkészítő ismeretek átadása; tanulói előadások: önálló munka, forrásfelkutatás, téma, tapasztalat ismertetésére stb.

Magyarázat: a lényeg kiemelése, példák kiválasztása és alkalmazása. Beépíthető különböző munkaformákba, és a legkülönbözőbb témakörökhöz is. Kérdések felvetésére, közbeiktatására is alkalmas.

Megbeszélés, beszélgetés: egy-egy jelenség, műalkotás, esemény, folyamat, tapasztalat, probléma több szempontú feldolgozása, vélemények egymással való megosztásra, segít az egyeztetésben, mások megértésében, a közös gondolkodásban.

Szemléltetés, kísérlet: szembesít a valósággal, akár tárgyak, jelenségek közvetlen megtapasztalásával vagy a folyamatok észlelése, elemzése révén. Segít a fogalomalkotásban, rendszerezésben, összefüggések megértésében, a lényeg kiemelésében, a figyelem felkeltésében stb.

Interaktív, részvételen, személyes tapasztalatokon, saját élményen alapuló módszerek

A foglalkozásokon, tanórákon olyan helyzeteket teremtünk, amelyekben különböző szituációk, szerepek megismerése, megélése, eljátszása lehetséges, illetve az interakció és az együttműködés kerül a középpontba. Ezek a módszerek sok tekintetben rokoníthatók

egymással és eszköztáruk is több ponton érintkezik. Mindezek mellett pedig kifinomult eszközöket biztosítanak a differenciáláshoz is.

Beszélgetőkör: célja a közösség, a szociális készségek alakításának és az egymásrágfigyelés, a közös szabályalkotás, a kommunikációs készség és a különböző társadalmi, viselkedési szabályok megtanulásának elősegítése. Rendszeressége a közösség saját hagyományainak alapja lehet.

Csoportmunka: lehetővé teszi egy probléma, feladat stb. több szempontú megközelítését, illetve alkalmas több különböző tevékenység egyidejű megszervezésére; majd a különféle tapasztalatok megosztására, összegzésére.

Kooperatív tanulás: a csoportmunkának olyan tudatosan szervezett formája, amely talán legjobban fejleszti a diákok személyes felelősségvállalását, a hatékony együttműködéshez szükséges készségeit, toleranciáját.

Szerepjáték: egy-egy jelenség, szituáció, probléma feldolgozására ad lehetőséget. Főleg a beleélő, beleérző szempontot szolgálja, illetve az összefüggések megjelenítését, és saját élmények általi megértését. Tapasztalati tanulásra, tervezésre és együttműködés gyakorlására az egyik legjobb alkalom.

Drámajáték: a drámapedagógia a gyerekek már meglévő tapasztalatát, valamint képzelőerejét használja ki új tapasztalatok megszerzése érdekében. A jól megszervezett dráma lehetőséget ad arra, hogy a résztvevők átalakítsák a csoport dinamikáját is. A csendesebbek szóhoz juthatnak, az ügyesebbek problémákkal szembesülhetnek.

Vita: az ismeretek elsajátítását támogatja, a gondolkodás és kommunikációs készségek fejlesztéséhez járul hozzá – a tanulók nagyfokú önállóságot kaphatnak, gyakorolhatják álláspontjuk képviselését, de mások meghallgatását is.

Résztvevő megfigyelés: olyan megismerési, feldolgozási, értelmezési módszer, amelynek segítségével egy komplex témakört, témát mint belső szemlélők dolgozunk fel. Nem előfeltételezések, meglévő véleményeket támaszt alá, hanem saját tapasztalati képet alakít ki valamiről reális, az érintettek által is elfogadott hiteles forrásból származó információkkal.

Projekt: végigkíséri, keretbe foglalja az egyes részegységeket, témaköröket. Az önálló vagy csoportos ismeretszerzés mellett lehetőség nyílik készségfejlesztésre és indirekt attitűdformálásra. A projektekben építhetünk az olyan módszerekre és technikákra, mint a konfliktuskezelés, a drámapedagógia, résztvevő megfigyelés, terepmunka-technikákra, interjútechnikákra, egyéni és csoportos, osztályon, iskolán belüli és kívüli mini-terepmunkára stb.

Értékelés

Bár a program moduljaiban konkrétan nem jelenik meg olyan elvárás, hogy a tárgyi tudás gyarapodását hagyományos módon, osztályzatokkal kellene értékelni; ez nem jelenti azt, hogy bizonyos foglalkozáson a diákok ne kaphatnának olykor szummatív, azaz minősítő értékelést is. Fontos azonban, hogy ezekben az esetben a követelmények mindig pontosan és előre megismerhetők és érthetők legyenek a diákok számára.

Programunkban azonban nem ez a jellemző értékelési mód.

Ugyanis a szociális kompetenciák fejlődésének követésére és értékelésére általában nem a legalkalmasabb forma az osztályozás. E kompetenciák fejlettsége nehezen mérhető. Érzékeny, nehezen megfogható készség és képesség együttesről, attitűdökről van szó, amelyeket kevésbé előnyös, néha lehetetlen számszerűsíteni. Következtetni lehet azonban rá viselkedéses, verbális és érzelmi megnyilvánulási formákból, s így mégis érzékelhető és nyomon követhető.

A véleményt nyilvánító tanárnak mindig árnyalt megközelítést kell alkalmaznia, amelynek a lényege sosem az ítélet, hanem az adott állapot méltatása egy korábbihoz képest, illetve a további lehetőségek megfogalmazása.

A diákok munkájának, hozzáállásának, részvételének értékelése során a pedagógusok nem csak a diákok tudásának gyarapodását figyelik, hanem elsősorban a fejlődésüket, s arról adnak visszajelzést. Ebben a megközelítésben az értékelésnek rendszeresnek és interaktívnek kell lennie.

A formatív vagy *fejlesztő értékeléshez* gazdag eszköztárat kínálnak a program moduljai. Egyaránt szerepet kap köztük a tanulói önértékelés, a társak általi csoportos visszajelzés, és a tanári értékelés. De helyet ad a program a tanári munka diákok általi értékelésének is. Ez utóbbi, a demokratikus tapasztalatok nyújtása mellett ahhoz is hozzájárulhat, hogy a gyakorlati megvalósítás során a pedagógus mindvégig érzékeny legyen a tanulók szükségleteire.

A programcsomagokban megjelenő értékelési formák legfőbb közös jellemzői:

A tanulók egész személyiségének fejlesztését célozza.

Döntően árnyalt szóbeli vagy írásos, szöveges visszajelzés.

Lehetőség szerint minden munkafolyamathoz és produktumhoz hozzákapcsolódik, függetlenül attól, hogy egyéni vagy csoportos tanulási helyzetről van-e szó.

A nehézségek, hiányosságok feltárása, megbeszélése mellett elsősorban a pozitívumok megerősítésére koncentrál.

Fontos funkciója a diákok tanulási képességének fejlesztése.

Az egyéni sajátosságra való odafigyelés révén felébreszti, illetve fenntartja a tanulók motiváltságát.

Segítséget nyújt a diákoknak a hozott hátrányok, illetve a tanulási folyamat során szerzett kudarcok feldolgozásában.

Épít a tanulói önértékelésre és önreflexióra.

A program moduljai általában több helyen is érintik az értékelés témáját, és megoldásokat javasolnak a pedagógusoknak.

Az iskolai alkalmazás szempontjai

A programcsomagok moduljai többféle módon is beilleszthetők az intézmények munkájába.

A modulok között vannak olyanok, amelyek szervesen kapcsolódnak valamilyen közismereti tantárgy vagy tantárgyak tartalmához, és szép számmal akadnak olyanok is, amelyek feldolgozásához például az osztályfőnöki órák kínálnak optimális keretet. Más modulok pedig kifejezetten tanórán kívüli körülmények között valósíthatók meg.

A rendelkezésre álló modul kínálat egésze, de akár részei is valószínűleg messze meghaladják azt a mennyiséget, amit egy iskola – egyéb feladatainak megvalósítása mellett – be tud fogadni. Az időtényező azonban csak egyik szempontja annak a tervezésnek, amely során a programcsomagok moduljai a tanítás részeivé válnak egy-egy iskolában.

A programnak természetesen szervesen kell illeszkednie az intézmény pedagógiai programjába, beépülnie helyi tantervébe. Feltétlenül szükséges számba venni továbbá, hogy milyen személyi és tárgyi feltételekre, meglévő adottságokra építhet a kompetenciafejlesztés, illetve hogy milyen újabb lehetőségek megteremtésére van reális esély. Eredményesen kihasználhatók a tevékenység során – többek között – a nyelvi, művészeti és sporttagozatos osztályok sajátosságai, beépíthető a már működő iskolaújság, az iskolarádió, az iskolai honlap vagy bármelyik tanórán kívüli rendszeres foglalkozás (pl. média vagy honismereti szakkör, iskolai klub), de jól hasznosíthatók a diákönkormányzat tapasztalatai is. A program

megvalósításának megfelelő keretei lehetnek az iskolán kívüli tevékenységek, például a táborok, kirándulások, erdei iskolák.

A program tervezése során szükséges áttekinteni a helyi társadalom adottságait, feltételrendszerét, lehetőségeit. A helyi hagyományok megismerése, a hagyományörzésbe való bekapcsolódás ugyanúgy részévé válhat a szociális kompetenciákat fejlesztő programnak, mint a helyi problémák felszámolására szerveződő környezetvédő vagy segítő civil szervezetek tevékenységének megismerése, valamint az ebben történő szerepvállalás.

Mind az iskola, mind a tanulócsoportok szintjén alapvető szempont a csoport összetételének, szükségleteinek, érdeklődésének figyelembevétele, hiszen ez jelenti a tervezendő fejlesztés kiindulópontját. Nem hagyható figyelmen kívül a szülői háttér, és elengedhetetlen a szülők előzetes tájékoztatása program sajátosságairól és folyamatos informálása a tapasztalatokról. (Ebből a célból a programcsomagokhoz szülői tájékoztató füzetek készültek.)

Kedvező tárgyi és pedagógiai környezet

Tárgyi környezet

A szociális kompetenciák fejlesztésének ideális iskolai környezetét megteremteni nem könnyű feladat, hiszen ez sok esetben anyagi erőforrások függvénye. Ennek ellenére törekedni kell arra, hogy találmányossággal, kreativitással, felnőttek és gyerekek összefogásának erejével méltó környezetet teremtünk, olyat, amely megfelelő helyszínt biztosít a tanuláshoz, a képességek kibontakoztatásához, a fejlődéshez.

A tapasztalatok azt mutatják, hogy a helyesen megépített, berendezett iskola sok pedagógiai problémát spontán módon megold, illetve még felvetődésüket is kizárja.

A környezeti hatások kitörölhetetlen nyomokat hagynak a gyerekekben, tapasztalataikat mindig az őket körülvevő közegből, elsősorban nonverbális, vizuális és gyakorlati úton szűrik le, ezért arra kell törekedni, hogy az iskola berendezése tükrözze az élet sokszínűségét.

A tér elrendezése szolgálja az ott folyó tevékenységeket, a tanulási folyamatot; legyen élményt adó, pozitív érzelmeket keltő, alkotásra ösztönző.

Az iskolai terek legyenek összhangban a gyerekcsoportok életkori sajátosságaival, szokásaival, viselkedésével, életrendjével.

A színek harmóniája, a terem elrendezése (könnyen mozgatható vagy csoportmunkára is alkalmas módon összerendezett bútorok; elvonulásra, pihenésre alkalmas ülőpárnák, szőnyeges kuckó a sarokban; polcok könyvekkel, taneszközökkel), a gyerekek alkotásaiból álló, rendszeresen cserélődő dekoráció önmagukban is számos szociális kompetenciát fejlesztenek (felelősségvállalás, identitás, kreativitás, környezettudatos magatartás, együttműködés) illetve megfelelő, inspiráló környezetet teremtenek a tanuláshoz, fejlődéshez.

Pedagógiai környezet

Amennyiben a kompetenciafejlesztést az iskolai munka egyik fő feladatává tesszük, akkor az intézmény egész működését hozzá kell igazítani ehhez a célkitűzéshez.

Törekedni kell arra, hogy a pedagógusok szemléletükben és alapértékeikben egységes, műhelymunkára kész tantestületet alkossanak.

Meg kell próbálni a szülőkkel egyenrangú, partneri kapcsolatot kialakítani, minél több lehetőséget biztosítva a kapcsolattartásra, információcserére.

Változnia kell a tanár-diák kapcsolatnak is: előtérbe kell kerülnie a közös tervezésnek, szabályalkotásnak, gondolkodásnak, együttműködésnek.

Elsősorban a pedagógusok felelőssége az interakciót, kooperációt, vállalkozó kedvet támogató iskolai közeg és kultúra kialakítása, azonban ha ez a törekvés sikerrel jár, ők is haszonélvezői lesznek a megváltozott légkörnek.

A szociális kompetenciák fejlesztésének kulcsa egy olyan nevelési folyamat tervezése és működtetése, amely figyelembe veszi a pedagógus és a gyerek adottságait, igényeit, és az egész személyiségre hatással van.

Ez minden egyes gyerek alapos megismerése alapján akár egyéni fejlesztési, haladási terv készítését, és az eszerinti tanítást-nevelést jelenti. Így valósítható meg a differenciálás, és még speciális igényű gyerekek fogadására is alkalmas közeg biztosítása.

A cél kompetens, önismerettel és önbecsüléssel rendelkező, együttműködni tudó, a környezet kognitív és emocionális jelzéseit venni és értelmezni képes gyerekek nevelése.

A szülők szerepe

A kompetenciafejlesztés egyre hangsúlyosabbá váló feladata a szülők és pedagógusok összehangoltabb együttműködését feltételezi. A szorosabb és rendszeresebb kapcsolattartás mellett sokszor konkrét közreműködést is igényel a hozzátartozóktól. Erre azonban csak akkor lehet számítani, ha a szülőket az iskola részletesen és pontosan tájékoztatja célkitűzéseiről, programjáról, pedagógiai elveiről, módszereiről. Ha ezt megfelelő formában és tartalommal teszi, akkor a családtagok szívesen hallgatják gyerekeik beszámolóit az iskolai órákról, tevékenységekről, saját tudásukkal, tapasztalataikkal gazdagítják gyerekeik ismereteit. Arra is sor kerülhet, hogy a szülők személyesen is közreműködnek, részt vesznek egy-egy iskolai programban, akár tanórai keretek között is. Ez fontos minta, ugyanakkor nagy élmény lehet a gyerekek számára.

Az ismeretközpontú oktatás és kompetenciafejlesztés viszonya

Az iskolákban folyó tanítás korábban elsődlegesnek tartott célja az volt, hogy a diákok megfelelő mennyiségű, korszerű szemléletű és tartalmú ismerettel felvértezve fejlessék be tanulmányaikat. Iskolai éveik alatt a tárgyi tudás mellett személyre szabott és begyakorolt tanulási technikákat sajátítsanak el, amelyek megkönnyítik későbbi haladásukat, fejlődésüket.

Az iskola feladata az oktatás mellett azonban a nevelés is, a tanítás során számításba kell venni a gyerekek egyéni adottságait, a tananyag elsajátításán kívül gondot kell fordítani képességeik minél jobb érvényesítésére, kibontakoztatására. A megtanítandó tananyag mellett így előtérbe kerül a gyerekek egész személyisége, a külvilág megváltozott elvárásai is.

A pedagógusok talán legkiemeltebb feladatává napjainkban a kompetenciafejlesztés vált. De felvetődik a kérdés: minek a rovására?

A tankönyvek, taneszközök, segédletek, felvételi feladatok sokfélesége gyakran elbizonytalanítja a pedagógusokat: mi is az a tananyagtartalom, amit az adott évfolyamon tanuló diákoknak tudniuk kell? Mit kell megtanítani ahhoz, hogy tanítványai ne kerüljenek hátrányba, jól szerepeljenek iskolán belüli és kívüli mérések alkalmával. Gyakorlottabb pedagógusokat gyakran a rutin mozgatja: megszokott ütemben, megszokott tartalmú, mélységű, szemléletű tananyagot sajátítatnak el diákjaikkal. A kevésbé gyakorlottak, pályakezdők olykor pedig abba a hibába esnek, hogy minden ismeretüket meg akarják osztani a tanulókkal.

Pedig a tananyag tartalmát, szemléletét, követelményeit illetően egyértelmű a szabályzás. A mértékadó dokumentumok: a Nemzeti alaptanterv, az egyes iskolatípusok szaktárgyi kerettantervi követelményei, a kétszintű érettségi elvárásai, valamint az egyes iskolák pedagógiai programjában megjelenő helyi tanterv előírásai.

Ezek a követelmények a néhány évvel korábbinál is kevesebb, és más jellegű tárgyi ismeretet, és sokkalta több kompetencia alapú tudást kívánnak meg.

Azért is érdemes minden pedagógusnak jól ismernie a fenti dokumentumok rájuk vonatkozó részleteit, mert egészen biztosan felszabadítóan fognak hatni az állandóan érzett időprés és hatalmasnak vélt tananyagmennyiség szempontjából is a bennük található információk.

A programfejlesztés és a Nemzeti alaptanterv kapcsolata

A programcsomagok létrehozásakor elsősorban a Nemzeti alaptanterv elvárásait tartottuk szem előtt. Figyelemmel voltunk a kerettantervi követelményekre is, de mivel a programfejlesztés fókuszában a kompetenciafejlesztés állt, ezért természetes, hogy az oktatási dokumentumok közül a kompetenciák fejlesztését célzó NAT-ot tartottuk irányadónak.

Az Európai Unió ajánlásai nyomán a Nemzeti alaptantervben megjelenő *kulcskompetenciák* közül mind a hat programcsomag középpontjában a *szociális és állampolgári kompetenciák* fejlesztésének célkitűzése áll. Tevékenység- és feladatrendszerük révén azonban a csomagok erőteljesen hozzájárulnak a további kulcskompetenciák fejlesztéséhez is:

- anyanyelvi kommunikáció,
- „digitális” kompetenciák,
- hatékony, önálló tanulás,
- kezdeményezőképeség és vállalkozói kompetenciák,
- esztétikai-művészeti tudatosság és kifejezőképeség.

A feldolgozott témakörök révén kisebb mértékben szerepet vállalnak a diákok természettudományos kompetenciáinak fejlesztésében is.

A NAT *kiemelt fejlesztési feladatai* közül a programcsomagok erősen hozzájárulnak az alábbi tartalmi területeken folyó fejlesztéshez:

- énkép, önismeret,
- aktív állampolgárságra, demokráciára nevelés,
- környezettudatosságra nevelés,
- testi és lelki egészség,
- felkészülés a felnőtt lét szerepeire.

A fentiek mellett közepes erősséggel támogatják a következő területeken folyó fejlesztést:

- hon- és népismeret,
- európai azonosságtudat – egyetemes kultúra,
- gazdasági nevelés,
- a tanulás tanítása.

A programcsomagok moduljaiban megjelenő tartalmak kapcsolódnak az alábbi *műveltségterületek* ismeretbővítési és képességfejlesztési célkitűzéseikhez, és a maguk eszközeivel jól szolgálják ezeket:

- Anyanyelv és irodalom,
- Ember és társadalom,
- Földünk és környezetünk,
- Ember a természetben,
- Művészetek,
- Életvitel és gyakorlati ismeretek.

Az összes programcsomag szem előtt tartja azokat a teendőket, amelyeket egyetlen életszakaszhoz vagy nevelési területhez nem rendelhető, *közös feladatokként* határoz meg a Nemzeti alaptanterv. Ezek közül a programok különösen az alábbiak támogatására alkalmasak:

A személyiség- és közösségfejlesztés feladatai (erkölcsi ismeretek nyújtása, családi és közösségi kapcsolatok elmélyítése, az előítéletek felismerése és tudatosítása, a testi és lelki egészség megőrzése, a bűnmegelőzés, a drogprevenció és a fogyasztóvédelmi nevelés).

A nyitott iskola megteremtése, amely aktívan együttműködik a szülőkkel és a helyi társadalom különféle szervezeteivel.

A programcsomagok magukénak vallják az egységes alapokra épülő *differenciálás* alapelvét. Moduljaikat *tevékenységközpontúság*, az aktív tanulás lehetőségeinek megteremtése jellemzi, és rendszerint többféle párhuzamos tevékenység lehetőségét kínálják fel ugyanazon célokhoz, illetve tartalmakhoz kapcsolódóan. Konzekvensen építenek a diákok *előzetes tudására*, informális és nem formális tanulási helyzetekben megszerzett tapasztalataira. A csomagokban megjelenő tevékenységrendszer egésze közvetett módon hozzájárul az önművelés igényének, és az élethosszig tartó tanuláshoz szükséges képességeknek a kialakításához.

Kik és hogyan dolgoztak a szociális kompetenciák fejlesztésének programcsomagjaiban?

A programot pénzügyileg és szellemileg az Európai Unió és magyar állam támogatta, a fejlesztési munka pedig egy e célra létrehozott intézmény, a Sulinova Kht. szervezésében, szakmai irányításával zajlott.

A fejlesztő munka 2004-ben indult, és 2008 tavaszán zárult le.

A fejlesztő munkát szorosán és rendszeresen együtt dolgozó szakember csoport végezte. Járatlan úton indultunk, számunkra is szokatlan feladattal álltunk szemben. Először hosszas és elmélyült műhelymunkában egy szűkebb csoport dolgozta ki az egész program koncepcióját, majd a programcsomagok elvi alapjait és tanterveit.

Később kialakult a foglalkozásokat író csapat, több mint hetven pedagógus, szinte kivétel nélkül valamennyien gyakorló tanítók, tanárok, akik gyakran már a tervező-fejlesztő munka során kipróbálták a tervezett tanórákat. Az óratervek elkészülte után más tanárok, pszichológusok, szakemberek bírálták, javították a munkákat annak érdekében, hogy az iskolákba igazán kiforrott tananyagok kerüljenek.

Segédanyagok a programcsomagok alkalmazásához

Tanári kézikönyv a szociális kompetenciák fejlesztéséhez – 1–12. évfolyam. Educatio

Társadalmi Szolgáltató Kht. Budapest, 2008

Fehér Márta – Kiss Tamás – Szebényi Csilla – Tallér Júlia: *Például... Pedagógusok gyakorlati példái a személyközpontú szemlélet iskolai megvalósítására.* Sulinova Kht. Budapest, 2005

A szociális, életviteli és környezeti kompetenciák fejlesztésének programjáról (Általános iskola 1–6. évfolyama). Tájékoztató füzet szülőknek. Educatio Társadalmi Szolgáltató Kht. Budapest, 2008

A szociális, életviteli és környezeti kompetenciák fejlesztésének programjáról (Általános és középiskolák 7–12. évfolyama). Tájékoztató füzet szülőknek. Educatio Társadalmi Szolgáltató Kht. Budapest, 2008